

TA'LIM JARAYONIDA NUTQ MADANIYATI

Xusanova Shohsanam Ne'matovna

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti o'qituvchisi

Qodirova Durdona Muxtor qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti talabasi

e-mail: qodirovadurdona.04@gmail.com

Annotatsiya: *Ta'limda nutq madaniyatini yuksaltirishning ijtimoiy va madaniy natijalari jamiyatda sog'lom muloqot, milliy qadriyatlarni asrash, shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayon ta'lim muassasalarida nutq madaniyatiga e'tibor qaratish orqali yanada samarali amalga oshiriladi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, til, madaniyat, adabiyot, ona tili, o'qituvchi, o'quvchi, maktab, jamiyat, muloqot, pedagogika, psixologiya.*

Аннотация: *Социокультурные результаты повышения культуры речи в образовании тесно связаны с развитием здорового общения в обществе, сохранением национальных ценностей и обеспечением личного и профессионального успеха. Этот процесс наиболее эффективно реализуется при целенаправленном развитии культуры речи в образовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *Образование, язык, культура, литература, родной язык, учитель, ученик, школа, общество, коммуникация, педагогика, психология.*

Abstract: *The social and cultural outcomes of improving speech culture in education are closely related to healthy communication in society, the preservation of national values, and ensuring personal and professional success. This process is most effectively implemented by focusing on speech culture in educational institutions.*

Keywords: *Education, language, culture, literature, native language, teacher, student, school, society, communication, pedagogy, psychology.*

Nutq madaniyati — bu adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda fikrni aniq, lo'nda va ta'sirchan ifodalash san'ati bo'lib, ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlaydi. Nutq madaniyati tushunchasi — og'zaki va yozma nutqda adabiy til me'yorlariga (talaffuz, urg'u, grammatik qoidalar, uslubiy to'g'rilik) amal qilish, fikrni mazmuniga mos ravishda ifodalash mahorati sifatida ta'riflanadi. U ikki asosiy bosqichni qamrab oladi:

- Nutqning to'g'riligi — adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilish.
- Nutqiy mahorat — fikrni ta'sirchan, mantiqiy va estetik jihatdan ifodalash qobiliyati.

Nutq madaniyati tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ham qaraladi, u tilni madaniyat quroli sifatida mukammallashtirishni o'rganadi. O'qituvchi nutqi ta'lim jarayonining asosiy vositasi. O'qituvchining nutqi o'quvchilarda bilim olishga qiziqish uyg'otadi, ularni fikrlashga undaydi. O'quvchi nutqi ta'lim samaradorligini ko'rsatadigan muhim ko'rsatkich. O'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish ularning tafakkurini rivojlantiradi. Muloqot etiketi ta'limda nutq madaniyatining ajralmas qismi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hurmat, e'tibor va to'g'ri ifoda ta'lim muhitini sog'lom qiladi. Nutq madaniyati ta'limda quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Bilimni aniq va tushunarli yetkazish.
- O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish.
- Ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish.
- Til va madaniyatni asrab-avaylashga xizmat qilish.

O'quvchi va o'qituvchi nutqi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: o'qituvchi nutqi bilimni aniq yetkazadi, o'quvchi nutqi esa o'zlashtirish darajasini ko'rsatadi. O'qituvchi nutqi ta'lim jarayonining eng muhim vositasi bo'lib, bilimni tushunarli, mantiqiy va ta'sirchan tarzda yetkazadi. Uning nutqi o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi, ularni faol fikrlashga undaydi. To'g'ri nutq o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida sog'lom muloqotni ta'minlaydi, bu esa ta'lim sifatini oshiradi. Haddan tashqari ko'p gapirish yoki murakkab izohlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklab, samaradorlikni pasaytirishi mumkin. O'quvchi nutqi uning o'zlashtirish darajasini, tafakkurini va muloqot ko'nikmalarini aks ettiradi. O'quvchilarni dars jarayonida fikr bildirishga, savol berishga va bahs-munozaralarda ishtirok etishga yo'naltirish ularning o'ziga ishonchini va akademik muvaffaqiyatini oshiradi. Nutq madaniyati rivojlangan o'quvchi o'z fikrini aniq, lo'nda va mantiqiy ifodalash orqali ta'lim jarayoniga ijodiy hissa qo'shadi. O'quvchi nutqi ta'lim muhitida hurmat, e'tibor va hamkorlikni shakllantiradi. Nutq madaniyati ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish vositasi, balki jamiyatda sog'lom muloqot, madaniy muhit va shaxsiy kamolotning muhim omili sifatida qaraladi. Nutqi ravon, aniq va madaniyatli insonlar jamiyatda o'zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlaydi. Adabiy til me'yorlariga amal qilish milliy tilning pokligi va rivojiga xizmat qiladi. Nutq madaniyati rivojlangan shaxs o'z fikrini erkin ifodalaydi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadi. To'g'ri nutq jamiyatda estetik va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi.

Nutq madaniyatining lingvistik va psixologik jihatlar ta'lim jarayonida bir-birini to'ldiradi: lingvistik jihatlar nutqning to'g'riligi va adabiy me'yorlarga amal qilishni ta'minlasa, psixologik jihatlar nutqning ta'sirchanligi, muloqotdagi emotsional va ijtimoiy moslashuvni belgilaydi. Talaffuz, urg'u, grammatik qoidalar, so'z tanlash va uslubiy to'g'rilik nutq madaniyatining asosiy lingvistik ko'rsatkichlaridir. Sinonimlar, metaforalar,

stilistik vositalar nutqni boyitadi va ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishini oshiradi. Nutq inson tafakkuri va psixik jarayonlari bilan uzviy bog'liq. Fikr shakllanishi va uni ifodalash jarayoni psixologik mexanizmlarga tayanadi. So'z orqali ifoda (verbal) bilan birga imo-ishora, mimika, pantomimika (noverbal) ta'lim jarayonida muloqotni kuchaytiradi. O'qituvchi nutqining ohangi, intonatsiyasi va hissiyati o'quvchilarda motivatsiya va qiziqish uyg'otadi. O'quvchi va o'qituvchi nutqi o'zaro hurmat, ishonch va ijtimoiy moslashuvni ta'minlaydi. Nutq madaniyati o'quvchilarda o'z fikrini erkin ifodalash, ijtimoiy muhitda faol bo'lish va kommunikativ kompetensiyani shakllantiradi.

Nutq madaniyatining muhim jihatlaridan biri — to'g'ri talaffuz va intonatsiya. Ta'lim jarayonida bu ko'nikmalarni shakllantirish o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi, muloqot madaniyati va ta'lim samaradorligi uchun zarurdir. O'qituvchining talaffuzi o'quvchilar uchun eng muhim model bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi o'quvchilarning talaffuzdagi xatolarini muloyimlik bilan ko'rsatib, to'g'ri variantni taklif qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy dabitotlar, o'quv qo'llanmalar, pedagogik texnologiyalar va zamonaviy metodikalar yetarlicha o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalarning psixologik holati va yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularni to'g'ri nutqqa o'rgatishimiz lozim. O'qituvchining nutq madaniyatini baholash mezonlari ta'lim jarayonida bilim yetkazish sifatini, muloqot madaniyatini va o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini belgilaydi. Yuqori darajadagi nutq madaniyatiga ega o'qituvchi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

O'qituvchi va o'quvchi nutqi adabiy til me'yorlariga mos bo'lishi ta'lim samaradorligini oshiradi. Adabiy til me'yorlari nutq madaniyatining poydevori hisoblanadi. Nutq madaniyati esa adabiy til me'yorlarini amaliyotda qo'llash san'atidir. O'qituvchi nutqi adabiy til me'yorlariga mos bo'lsa, ta'lim jarayoni samarali kechadi. O'quvchi nutqi adabiy til me'yorlariga asoslangan bo'lsa, ularning tafakkuri va muloqot madaniyati rivojlanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Samarali muloqot ta'lim sifatini oshiradi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Nutq madaniyati o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi. Ta'lim samaradorligi nutq madaniyati yuqori bo'lgan muhitda o'quvchilar mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni tezroq rivojlantiradi. O'qituvchi nutqi bilimni aniq va tushunarli yetkazadi, o'quvchi nutqi esa o'zlashtirish darajasini ko'rsatadi. Nutq madaniyati o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nutqiy madaniyat ta'lim muhitini ijobiy qiladi. Nutq madaniyati o'quvchilarda o'z fikrini erkin, lo'nda va madaniyatli ifodalash odatini shakllantiradi. Dars jarayonida nutq madaniyatini

shakllantirish o'quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi. Fikrni lo'nda, mantiqiy va estetik jihatdan ifodalash tilshunoslik nuqtai nazaridan nutq madaniyatining yuksak darajasini ko'rsatadi.

Nutq madaniyatini shakllantirish — bu ijtimoiy zarurat (jamiyatda sog'lom muloqot va madaniy muhit yaratish) hamda pedagogik zarurat (ta'lim samaradorligini oshirish va shaxsiy kamolotni ta'minlash) sifatida ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Adabiy til me'yorlari va nutq madaniyati o'zaro uzviy bog'liq: me'yorsiz nutq madaniyati bo'lmaydi, nutq madaniyatisiz esa me'yorlar amalda qo'llanilmaydi. Ta'lim jarayonida bu aloqani mustahkamlash o'quvchi va o'qituvchi nutqining sifatini oshiradi, ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. Nutq etiketi va pedagogik muloqot tamoyillari ta'lim jarayonida madaniyatli muloqot muhitini yaratadi, o'quvchilarda nutqiy va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi, o'qituvchiga esa bilimni samarali yetkazish imkonini beradi. O'qituvchi nutqi ta'lim jarayonida metodik ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim vositadir. U bilimni yetkazish, o'quvchilarni faollashtirish, muloqotni boshqarish va tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutqi ravon, madaniyatli va ta'sirchan bo'lgan o'qituvchi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy texnologiyalar nutq madaniyatini rivojlantirishda ko'rgazmali, interaktiv va ijodiy imkoniyatlar yaratadi. Ular ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi, o'quvchilarni real hayotiy muloqotga tayyorlaydi.

XULOSA

Nutq madaniyati ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish vositasi, balki shaxsning intellektual va ma'naviy kamolotini ta'minlovchi muhim omildir. O'qituvchi nutqi o'quvchilarning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, o'quvchi nutqi esa ta'lim samaradorligining ko'zgusidir.

Nutq madaniyatini buzuvchi omillarni bartaraf etish ta'lim jarayonida ravon, mantiqiy va madaniyatli nutq muhitini yaratadi. Bu esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy nutq va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutq madaniyati shakllanayotgan davrda turli nutq xatolari kuzatiladi. Bu xatolarni aniqlash va bartaraf etish o'qituvchining muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilar orasidagi nutq xatolari tabiiy jarayon bo'lib, ularni o'qituvchi metodik yondashuv, mashqlar va zamonaviy texnologiyalar yordamida bartaraf etishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. O'qituvchilarning nutq madaniyatidagi kamchiliklari ta'lim jarayonida bilim yetkazish sifatini pasaytiradi, muloqot muhitini zaiflashtiradi va o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini sekinlashtiradi. Shuning uchun o'qituvchi nutqi doimiy ravishda aniq, lo'nda, mantiqiy va ta'sirchan bo'lishi zarur. Nutq madaniyati ta'lim jarayonida bilim berish, muloqot qilish va shaxsiy kamolotni

ta’minlashning eng muhim vositasidir. O’qituvchi va o’quvchi nutqi ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi, shuning uchun nutq madaniyati ta’limning poydevori sifatida qaraladi. Nutq madaniyati ta’lim jarayonida nafaqat bilim berish vositasi, balki jamiyatda sog’lom muloqot muhitini yaratish, madaniy qadriyatlarni mustahkamlash va shaxsiy kamolotni ta’minlash uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shomurodov H. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Nazarova G. Pedagogik psixologiya va kommunikatsiya. – Toshkent, 2019.
3. B. S. Abdullayeva, A. A. Xoliqov, H. M. Sodiqov, Sh. Q. Primov, Sh. R. Zarmasov. Umumiy pedagogika. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2021.
4. N. Atayeva, M. Salayeva, S. Hasanov. Umumiy pedagogika. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2015.
5. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi – Toshkent, 2000-2005.
6. Karimova D. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish. (2019).
7. D.R.Babayeva. Nutq o’stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. T.: -Barkamol fayz media – 2018.
8. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil